

FRAZEOLOGIZMI SA LEKSEMOM *JEZIK* I CILJNIM DOMENOM JEZIČKE RADNJE U SRPSKOM I U ENGLESKOM JEZIKU¹

SAŽETAK: U ovom radu se ispituju frazeologizmi na srpskom i na engleskom jeziku koji u svom sastavu sadrže leksemu *jezik*, odnosno *tongue*, a kojima je ciljni domen jezička radnja. Kao metoda analize korišćena je konceptualna analiza. Frazeologizmi su dodatno razvrstani prema konceptima koji omogućavaju njihovo razumevanje. Upoređujući izraze i uzimajući u obzir načine formiranja njihovog značenja, njihovu strukturu, vrednosne sudove i metaforičke slike koje su u njima date, možemo zaključiti da postoji veliki stepen podudarnosti između dva jezika, što je verovatno posledica univerzalnosti određenih pojava vezanih za osnovu ljudskog funkcionisanja u svetu kao i ljudskog kognitivnog aparata.

Gljučne reči: frazeologizmi, jezik, *tongue*, konceptualna analiza

1. Uvod

Predmet ovog rada su frazeologizmi standardnog srpskog i engleskog jezika koji u svom sastavu sadrže leksemu *jezik*, odnosno *tongue*, a koji označavaju neki oblik govorne aktivnosti, ili ističu neki aspekt radnje govorenja (npr. *razvezati (odrešiti i sl.) kome jezik* 'izazvati/navesti koga na pričanje'; *to loosen someone's tongue* 'to became voluble, talkative'). Cilj istraživanja jeste utvrđivanje načina konceptualizacije jezičke radnje u frazeologizmima srpskog i engleskog jezika putem otkrivanja konceptualnih mehanizama koji se nalaze u osnovi ovakvih izraza, te utvrđivanje sličnosti i razlika koje ova dva jezika u tom pogledu pokazuju.

Izrazima sa ciljnim domenom jezičke radnje bavili su se različiti autori u okviru studije *By Word of Mouth: Metaphor, metonymy and linguistic action in a cognitive perspective* (1995). Iako je čitava knjiga posvećena izrazima sa ciljnim domenom jezičke radnje, u ovom radu oslanjali smo se prvenstveno na poglavlja koja su pisali L. Gusens, odnosno Pauvels i Simon-Vandenbergen. L. Gusens je na izrazima sa pomenutim ciljnim domenom pokazao načine na koje metafora i metonimija mogu interagovati i preplitati se, nazivajući ovu pojavu metaftonimija. Izrazi na engleskom jeziku ovde se klasifikuju u tri izvorna domena: 1) nasilna radnja; 2) zvuk; 3) delovi tela (Goosens 1995: 162). Pauvels i Simon-Vandenbergen ispitali su izraze (u engleskom jeziku) sa izvornim domenima koji uključuju delove tela (one koji su uključeni u artikulaciju govora, ali i one koji nisu), posvećujući posebnu pažnju vrednosnim sudovima, odnosno konotaciji koju ti izrazi nose. Konotacija je u nekim slučajevima kontekstualno uslovljena, dok pojedini izrazi imaju nedvosmisleno pozitivnu ili negativnu konotaciju nezavisno od konteksta (Pauwels, Simon-Vandenbergen 1995).

Sličnom problematikom bavio se i G. Raden ispitujući metonimijsku povezanost različitih govornih organa i glasa sa konceptom govora i jezičke sposobnosti uopšte u različitim jezicima (Radden 2001). On je zaključio da su ključni organi koji učestvuju

¹Ovaj rad je deo seminarnskog rada *Frazeologizmi sa leksemom jezik (tongue) u srpskom i u engleskom jeziku* u okviru doktorskih studija, nastao pod mentorstvom prof.dr Predraga Novakova.

u ovim metonimijskim prenosima usta, jezik, grlo, zubi i usne, pri čemu ističe da su metonimijske strukture u osnovi konceptualizacije govora i jezičke sposobnosti, ali i da imaju tendenciju da se udruže sa metaforama.

U nastavku rada biće najpre opisana struktura korpusa i kognitivnolingvistički teorijski okvir, a zatim će uslediti analiza pojmovnih mehanizama koji se nalaze u osnovi izraza sa ciljnim domenom jezičke radnje. Izrazi su grupisani prema izvornim pojmovnim domenima za koje se vezuje jezička radnja, odnosno prema pojmovnim metaforama koje su dominantne u određenim grupama primera: 3.1. JEZIČKA RADNJA JE KONTROLISANO KRETANJE; 3.2. JEZIČKA RADNJA JE NASILNA RADNJA (3.2.1. JEZIČKA RADNJA JE POVREDA; 3.2.2. JEZIČKA RADNJA JE FIZIČKI OBRAČUN; 3.2.3. JEZIČKA RADNJA JE KAZNA); 3.3. JEZIČKA RADNJA JE MANIPULACIJA PREDMETIMA; 3.4. VREDNOSNA OCENA JEZIČKE RADNJE JE MERA (FIZIČKE VELIČINE) (3.4.1. BRZINA JE DOBRA/ LOŠA; 3.4.2. VELIČINA JE LOŠA; 3.4.3. SNAGA JE DOBRA); 3.5. MORALNOST (JEZIČKE RADNJE) JE ČISTOČA; 3.6. VREDNOSNA OCENA JEZIČKE RADNJE JE UKUS; 3.7. SPOSOBNOST VRŠENJA JEZIČKE RADNJE JE POSEDOVANJE GOVORNOG ORGANA. Izdvaja se i jedna grupa složenijih primera kod kojih se nije mogao istaći jedan dominantan izvorni domen, pa su ovi izrazi obrađeni u posebnom odeljku.

1.1. Struktura korpusa

Korpus obuhvata 50 frazeologizama na srpskom i 40 frazeologizama na engleskom jeziku². Građa na srpskom jeziku ekscerpirana je iz *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Josipa Matešića i *Rečnika srpskoga jezika* Matice srpske, dok su za prikupljanje primera na engleskom jeziku korišćeni *Srpsko-engleski rečnik idioma* B. Milosavljević i M. Viliams-Milosavljević i *Englesko-srpski frazeološki rečnik* istih autora, *Srpsko-engleski frazeološki rečnik* Ž. Kovačevića kao i Longmanov *Dictionary of English Idioms*, jednojezični rečnici *Cambridge Advanced Learner's Dictionary* i *Longman Dictionary of Contemporary English*, kao i oksfordski rečnik dostupan preko Interneta³. Pri prikupljanju primera pošlo se prvenstveno od one definicije frazeologizma koja je data u Matešićevom rečniku, a po kojoj su frazeologizmi jedinice jezika značenjskog karaktera koje se kao celina reprodukuju u govornom aktu, raspoložuci pri tome najmanje dvema punoznačnim leksemama, od kojih barem jedna upućuje na semantičku promenu (Matešić 1982: 6), zanemarujući neke šire definicije koje se pojavljuju prvenstveno u anglističkoj literaturi kako bi se korpusi donekle uskladili.

2. Kognitivnolingvistički teorijski okvir

U radu je prvenstveno korišćena metoda konceptualne analize. Ova vrsta analize podrazumeva upotrebu i objašnjavanje kognitivnih mehanizama kao što su pojmovna

²Zbog tehničkih propisa o dužini rukopisa ovde su prikazani samo reprezentativni primeri i isključena su tri primera koja za izvorni domen nisu imala jezičku radnju.

³U daljem tekstu navedeni rečnici su redom označavani kao JM, RMS, MV1, MV2, ŽK, LDI, CD, LD, OD. Pored navedenih za proveravanje značenja pojedinih reči korišćen je i *Novi standardni rečnik (srpsko-engleski i englesko-srpski)* autora Bt. Grujića i I. Srđević, u daljem tekstu GB. U prikupljanju primera pošlo se najpre od jednojezičnih rečnika srpskog jezika, zatim su traženi prevodni ekvivalenti ovih izraza u dvojezičnim rečnicima idioma, ali i izrazi na engleskom koji nemaju srpske prevodne ekvivalente sa leksemom *jezik*, a zatim su u jednojezičnim rečnicima engleskog jezika potraženi izrazi kojih u dvojezičnim rečnicima nema. Mnogi primeri nađeni su u većem broju rečnika, sa malim varijacijama u pogledu strukture ili značenja, ali su za potrebe istraživanja svedeni na onu formu koja se nalazi u najvećem broju rečnika.

metafora i pojmovna metonimija. Ovo su osnovni organizacioni principi čovekovog pojmovnog sistema i omogućavaju povezivanje apstraktnih kognitivnih domena, sa konkretnim, čulnim, neposredno doživljenim domenima stvarnosti (poput ljudskog tela i prirodnih sila), preko kojih se ti apstraktni domeni objašnjavaju i konceptualizuju. Lejkof i Džonson, kao autori koji su utemeljili ovakav oblik konceptualne analize, suštinu pojmovne metafore objašnjavaju kao razumevanje jedne vrste stvari na osnovu druge (Lakoff and Johnson, 2003: 5). Metafora, dakle, podrazumeva preslikavanje strukture jednog pojma ili pojmovnog domena na drugi pojam ili pojmovni domen, omogućavajući njegovo razumevanje. Najčešći izvorni domeni su konkretni i vezani za telesno funkcionisanje ljudi u fizičkom svetu, a ciljni domeni, koje razumevamo pomoću navedenih izvornih, jesu uglavnom apstraktni i neopipljivi (Klikovac, 2004: 17–19). Metonimija je, s druge strane, kognitivni proces u kojem jedan konceptualni entitet (izvorni) omogućava mentalnu vezu sa drugim konceptualnim entitetom (ciljnim) unutar istog domena. Dok je primarna funkcija metafore razumevanje, metonimija kao drugačija vrsta procesa prevashodno ima referencijalnu funkciju, odnosno ona nam omogućava da jedan entitet predstavlja drugi (Lakoff and Johnson, 2003: 36). Osnovna karakteristika metonimije je to što su izvorni i ciljni domen bliski jedan drugom u kognitivnom procesu. Izvor može obezbediti mentalni pristup cilju samo ako pripadaju istom domenu. U mnogim našim primerima pokazalo se da se izrazi ne mogu u potpunosti objasniti čistom metonimijom ili čistom metaforom. Naime, iako se u izvesnoj meri razlikuju, ova dva mehanizma se međusobno ne isključuju, već se često stapaju i deluju udruženo. Ovu pojavu zapazio L. Goosens i nazvao je metaftonimija (Goosens 1995: 159). U radu nalazimo dosta primera funkcionisanja ovog mehanizma, toliko da čak možemo reći da je ovakav način građenja značenja u našem korpusu dominantan.

3. Pojmovne metafore u frazeologizmima sa leksemama *jezik* i *tongue*

Važno je napomenuti da je za razumevanje većine ovih izraza (na oba jezika) ključna metonimija GOVORNI ORGAN ZA GOVOR (Radden 2001: 58), koja je zapravo specifičan slučaj jedne opštije pojmovne metonimije koja glasi INSTRUMENT ZA RADNJU, odnosno PREDUSLOV ZA RADNJU (Kövecses 2002: 154) i koja ukazuje na logičku povezanost entiteta potrebnog za izvršenje neke radnje i same te radnje. Nezavisno od toga da li se značenje frazeologizma dalje razvija na osnovu pojmovne metafore ili metafore udružene sa drugim metonimijama, ova osnovna metonimija inkorporirana je u smisao većine izraza i dalje se usložnjava i kombinuje sa drugim mehanizmima prenosa značenja, na načine koji će biti obajšnjeni u analizi. Mnogi izrazi iz našeg korpusa sadrže određene vrednosne sudove. Oni zapravo kvalifikuju neki aspekt radnje govorenja ističući pri tome negativnu ili pozitivnu konotaciju u vezi sa sadržajem, količinom ili svrhom govorne akcije.

3.1 Jezička radnja je kontrolisano kretanje

Autori Pauwels i Simon-Vandenbergem u svom istraživanju izraza sa značenjem jezičke radnje kao jedan od izvornih domena izdvajaju 'restricted movement' (Pauwels and Simon-Vandenbergem 1995: 40), koji mi ovdje nazivamo domenom kontrolisanog kretanja. Ovi autori su primetili da konotacija ovih izraza zavisi od stepena kontrole govornog lica nad radnjom, te se odsustvo kontrole doživljava kao veoma negativno.

Slobodno pokretanje jezika kao artikulatora obavezan je preduslov govorne aktivnosti, a njegovo onesposobljavanje onemogućava govornu aktivnost. S druge

strane (1)⁴ *jezik se kome razvezao (odrešio)* ‘govoriti mnogo i opširno’ (JM) i daje sliku razvezivanja, odnosno oslobađanja jezika koji je prethodno bio onesposobljen, i imaju pretežno negativnu konotaciju, verovatno zbog preterivanja koje je implicirano. U primeru (2) *razvezati (odrešiti i sl.)* kome *jezik* ‘izazvati/navesti koga na pričanje’ (JM), pored toga što je kontrola nad govornom aktivnošću u sferi drugog lica, prisutna je i nijansa iznuđivanja, te je konotacija negativna. Na istoj osnovi gradi se i značenje frazeologizma (3) *držati jezik na uzici* ‘čutati, uzdržavati se od nepromišljena govora’ (JM) pri čemu se u prvom slučaju može primetiti da se izvorni domen ograničenog kretanja kombinuje sa sferom kontrole čoveka nad životinjama. U samom izvornom domenu izvršena je donekle metaforizacija lekseme *jezik* tako što su mu pripisana neka svojstva živog stvora. Jezik je tu zauzdan, kao životinja, što znači da je pod kontrolom čoveka koji ga poseduje. U ciljnom domenu jezik metonimijski označava govornu aktivnost, a čitava slika metaforički označava uzdržavanje od nepromišljenog ponašanja, što se smatra poželjnim. U primerima (4) *držati jezik za zubima (iza zuba)*, ‘čutati, ne govoriti bilo šta, ne odavati tajnu’ (JM), (5) *puštati jezik iza zuba* ‘govoriti ne razmišljajući’ (JM) ulogu igra i odnos sadržavanja, gde se telo doživljava kao sadržatelj za misli i reči. Zubi metaforički predstavljaju granicu između unutrašnjosti, govornikove svesti i spoljašnjeg sveta, kao što i fizički za jezik postavljaju granicu između unutrašnjosti i spoljašnjosti usne duplje.

Ovoj grupi pripadaju i izrazi na engleskom jeziku, kao npr. (1a) *to hold one's tongue*, koji je prevodni ekvivalent izraza *držati jezik za zubima* (MV1, MV2), (2a) *to keep a still/quiet tongue (in one's head)* ‘to be or remain quiet or very restrained in one's speech’ (LDI). Glagol *to keep* ‘put or store in a regular place’ (OD) upućuje na svesnu kontrolu govornika nad radnjom, dok pridev *still* ‘not moving or making a sound’ (OD), odnosno *quiet* ‘tih, miran, nečujan’ (GS) koji kvalifikuju leksemu *tongue* označavaju mirovanje artikulatora i metonimijski označavaju čutanje. Sličan po strukturi, ali donekle različit po značenju, jeste izraz (3a) *to keep a civil tongue (in one's head)* ‘to be or remain polite; not be rude’ (LDI). Leksema *tongue* i ovde metonimijski označava govor, dok pridev *civil* (‘courteous and polite’ (OD)) opisuje način govora. Svima im je zajednički element kontrolisanja, odnosno uzdržavanja, i konotacija im je uglavnom pozitivna. Na osnovu kontrole u kretanju svoje značenje formiraju i izrazi kao što je (4a) *to loosen someone's tongue* ‘to become voluble, talkative’ (MV1), i nasuprot njemu izraz (5a) *tongue-tied* ‘to be unable to speak; too shy or embarrassed to speak’ (MV1, OD). Prvi izraz je po formi i značenju najbliži srpskom *razvezati jezik*, budući da glagol *to loose* znači ‘olabaviti’ ili ‘osloboditi’ (GS). Jezik koji je slobodan da se kreće omogućava govor, a ovaj frazeologizam koji opisuje stanje ‘olabavljene’ kontrole nad jezikom označava preteranu razgovorljivost. Izraz *tongue-tied* u doslovnom prevodu značio bi ‘zavezanog jezika’ i obeležava zanemlost kao posledicu nekog emocionalnog stanja nad kojim govornik nema kontrolu, te je negativno konotiran. Ovoj grupi pripada i izraz (6a) *to bridle one's tongue* koji se doslovno može prevesti kao ‘zauzdati jezik’. Leksema *bridle* kao imenica znači ‘uzda’ (deo konjske opreme) (GS). Jezik je, dakle, i ovde konceptualizovan kao životinja koju treba ukrotiti, a istovremeno se koristi kako bi metonimijski označio radnju govorenja.

3.2. Jezička radnja je nasilna radnja

Veliki broj izraza koji obeležavaju jezičku radnju može se povezati sa domenom

⁴Primeri na srpskom jeziku obeležavani su brojevima, a primeri na engleskom jeziku brojevima i slovom *a*, pri čemu nemaju svi izrazi prevodne ekvivalente sa leksemom *jezik*, pa oni koji jesu ekvivalentni nisu nužno obeleženi istim brojem. Oblici i značenja izraza dati su u neznatno modifikovanom obliku u svrhu jasnoće i prostorne ekonomičnosti.

fizičkog nasilja (Pauwels and Simon-Vandenberg 1995: 40-41). Ovo su uglavnom izrazi kojima se opisuju različiti aspekti verbalnog konflikta, kajanja zbog izrečenog sadržaja, ali i teškoće u artikulaciji.

3.2.1 Jezička radnja je povreda

Frazeologizam (6) *lomiti jezik* ‘teško i s mukom govoriti, izgovarati reči (stranog jezika)’ (JM, RMS) daje nam sliku fizičke povrede. Budući da leksema *jezik* u ovom slučaju metonimijski obeležava govor, fokus metaforičkog značenja je na glagolu *lomiti*, koji podrazumeva oštećenje nekog predmeta. Reči su doživljene kao predmeti o koje se jezik može polomiti u procesu izgovaranja. Polomljeni predmet nije ‘celovit’, a time ni funkcionalan. U našem konceptualnom aparatu postoji niz orijentacionih metafora koje nam određene pojmove suprotstavljaju kao pozitivne i negativne, pa je tako i celovitost jedan od pojmova koji se konceptualizuju kao pozitivni, dok se nešto što nije celovito doživljava kao negativno: „Thus whole, center, link, balance, in, goal, front are mostly regarded as positive, while their opposites, not whole, periphery, no link, imbalance, out, no goal, and back as negative”⁵ (Kövecses 2002: 36). Navedeni primer stoga ima pretežno negativno značenje i povezuje se sa mukom i teškoćom.

Navedenom izrazu je sličan i engleski idiom (7a) *tongue-twister* koji zapravo obeležava teško izgovorljivu reč (ŽK). U slobodnom doslovnom tumačenju, ovaj izraz obeležava reč koja uvrće jezik, pa možemo videti da se i ovde podrazumeva izvesno oštećenje govornog organa i prethodno dato objašnjenje važi i u ovom slučaju.

3.2.2. Jezička radnja je fizički obračun

U frazeologizmima kao što je (7) *biti oštar na jeziku* koji znači ‘odlučno i otvoreno govoriti (obično napadajući koga)’ (JM) fizički opipljiva oštrina povezuje se sa odlučnim i otvorenim načinom govora. Budući da se ovakvim izrazima obično opisuje izražavanje u situacijama verbalnog sukoba, možemo primetiti da se u osnovi ovih primera nalazi metafora RASPRAVA JE RAT (Lakoff and Johnson 2003: 4) koja povezuje domen verbalnog i domen fizičkog sukoba. Jezik, koji je metonimijski upotrebljen tako da predstavlja govorenje, može, dakle, biti oštar, poput oružja, ili kakvog sečiva. Ovo je vidljivo i u primeru (8) *oštriti /naoštriti jezik* ‘1) pripremati se/pripremiti se za govor; 2) ogovarati’ (JM, RMS), gde je priprema za verbalni nastup prikazana kao oštrenje oružja pred fizički sukob. Drugo značenje ovog izraza je ‘ogovarati’, što u našoj kulturi ima negativnu konotaciju i podrazumeva indirektno verbalno napadanje osobe koja nije prisutna i ne može da se brani.

Na engleskom, primeri u kojima se domen fizičke oštine povezuje sa ‘verbalnom’ oštrinom jesu frazeologizmi poput (8a) *to have a sharp tongue* i njegove varijacije, koji bi se mogli smatrati ekvivalentima srpskog *imati oštar jezik* (MV1, ŽK), pa objašnjenja data za srpske primere važe i za njihove engleske ekvivalente. Izraz ima i varijante (9a, 10a, 11a) *to have a cutting/biting/caustic tongue*. U slučaju prideva *cutting* ‘koji seče’, povezanost sa domenom oštine, oružja i fizičkog konflikta je jasna. U varijanti sa pridevom *biting* ‘koji ujeda’⁶ nema direktne povezanosti sa pojmom oštine, ali se može povezati sa domenom fizičkog konflikta. Predmet koji je oštar može da povredi, kao što je i ujed vrsta povrede koja se može zadobiti u fizičkom obračunu, naročito sa životinjom. Jezik koji ujeda, dakle, može naneti povredu i opasan je, pa je i ova

⁵ „Tako se celina, centar, veza, ravnoteža, unutra, cilj, ispred uglavnom smatraju pozitivnim, dok se njihove suprotnosti ne-celina, periferija, ne-veza, neravnoteža, spolja, ne-cilj, iza smatraju negativnim.”

⁶Značenja poslednja dva prideva data su opisno kako bi se istakla radnja koja im je u osnovi, u skladu sa značenjima koja su data u GS.

varijanta izraza negativno konotirana. Pridev *caustic* ima osnovno značenje ‘able to burn or corrode organic tissue by chemical action’ (OD), dakle obeležava svojstvo nagrizajuće supstance koja na koži može izazvati povrede i opekotine, pa se metaforički može upotrebiti kako bi obeležio radnju govorenja kojom govornik ima nameru da povredi. Ovom domenu pripada i izraz (12a) *give the (rough) edge of one’s tongue* ‘to speak severely (to someone), esp. about a fault or bad behaviour’ (LDI). Jezik se i ovde metaforički posmatra kao neka vrsta sečiva, koje ima svoju oštru, nazubljenu ivicu koja može da povredi, a istovremeno leksema *tongue* metonimijski obeležava samu govornu aktivnost.

3.2.3 Jezička radnja je kazna

Primer (9) *ugristi se (ujesti se) za jezik* ‘naglo začutati, prestati govoriti da bi se izbeglo što nepromišljeno i neprikladno, reći što ne treba, pokajati se zbog izgovorenih reči’ (JM, RMS) može označiti svesno prekidanje govorne radnje kako se ne bi izrekla određena informacija koju govornik, s druge strane, veoma želi da izgovori. Suzdržavanje od govora zahteva od govornika veliki trud, odnosno „*Bite one’s tongue off* describes silence as causing grave discomfort to the agent: the non-expression of certain feelings is seen as having a devastating effect”⁷⁷ (Pauwels and Simon-Vandenberg 1995: 41). Osnova za ovakav metaforički prenos je metonimijska, budući da povreda jezika onemogućava njegovu upotrebu kao artikulatora i samim time onemogućava govornu aktivnost. Druga nijansa značenja odnosi se na kajanje zbog nečega što je već izrečeno, i u ovom slučaju bi se povređivanje jezika moglo tumačiti kao vid samokažnjavanja (Pauwels and Simon-Vandenberg 1995: 41).

Iako bi se naredni niz izraza mogao svrstati i u neke druge odeljke ovog istraživanja, oni su smešteni ovde jer se činilo da je elemenat nasilja najdominantniji u njihovoj semantici. Jezik koji je kraći nego što je uobičajeno ne može obavljati svoju funkciju u artikulaciji i metaforički označava smanjenu ili prekinutu govornu aktivnost, kao u primerima (10) *skratiti (potkratiti) jezik* ‘obuzdati govor, povesti računa o svojim rečima’ (JM). Kontrolu nad smanjenjem ili prestankom govorne aktivnosti može imati sam subjekat, ali i drugo lice, kao u (11) *skratiti (potkratiti) kome jezik* ‘prisiliti koga da čuti, zabraniti kome da priča, učutkati koga’ (JM), koji upućuje na prisiljavanje drugog na prestanak aktivnosti, što je izrazitije negativno konotirano nego u prvom slučaju. Primeri kao što su (12) *oplesti koga jezikom* ‘izgrditi/izružiti koga’ (JM) i (13) *šibati koga jezikom* ‘oštro napadati koga; govoriti o kome zlo’ (JM) podrazumevaju nasilje jednog lica nad drugim i nije u potpunosti jasno da li je u pitanju kazna za neki prestup ili verbalni konflikt dva lica. Budući da dominira utisak jednostranog nasilja i implicirano je da je za takvu vrstu radnje povod bilo nepoželjno ponašanje drugog lica, primeri su ipak svrstani u ovu grupu.

Izrazi koji pripadaju ovom domenu prisutni su i u engleskom jeziku i glase (13a) *to bite one’s tongue* ‘make a desperate effort to avoid saying something’ (OD) i (14a) *to bite one’s tongue off* ‘to be immediately sorry for what one has just said’ (LDI) (srp. *ujesti se za jezik*). Engleski, za razliku od srpskog, u ovom slučaju ima dve forme za dve varijante značenja, gde prva opisuje povređivanje jezika ugrizom, dok druga daje drastičniju sliku odgrizanja jezika kao vid pokajanja i kazne. Izraz (15a) *tongue-lashing* ‘to speak angrily to a person about something that they have done wrong’ (CD) sasvim je sličan srpskom *oplesti/šibati koga jezikom*, budući da glagol *to lash* ima značenje ‘to strike or beat with a whip or stick’ (OD).

⁷⁷„*Ujesti se za jezik* opisuje kako ćutanje prouzrokuje veliku nelagodnost kod vršioca radnje: smatra se da neizražavanje određenih osećanja ima razarajući efekat.”

3.3. Jezička radnja je manipulacija predmetima

Ovaj domen navodi se kao izvorni domen za radnju govorenja kod nekih autora (Pauwels and Simone-Vandenberg 1995: 42). Fokus je ovde uglavnom na glagolima koji obeležavaju rukovanje nekim predmetom, dok se kao predmet pojavljuje jezik koji metonimijski označava govor.

Primeri (14) *mlatiti jezikom* ‘govoriti što bilo, blebetati, ogovarati’ (JM) i (15) *mleti jezikom* ‘brbljati, govoriti koješta’ (JM) označavaju izgovaranje besmislenih sadržaja i negativno su obojeni. Osnovno značenje glagola *mlatiti* jeste ‘istresati zrnje udarajući mlatilom, vrći; motikom stresati voće sa drveta’ (RMS), dok u sekundarnom značenju znači ‘snažno tući, premlaćivati’ (RMS) i povezuje se, dakle, sa domenom nasilne fizičke radnje, te je odatle jasna izrazito negativna konotacija. Jedno od značenja glagola jeste i ‘mlatarati, razmahivati’ (RMS), koje opisuje besciljno klaćenje tela ili mahanje nekim predmetom, odakle data metafora verovatno crpi nijansu značenja o besmislenosti ovakve radnje. Glagol *mleti* označava jedan proces koji se stalno ponavlja, poput pokreta koje obavlja mlin, pa se metaforički povezuje sa ponavljanjem koje izaziva dosadu kod slušaoca i količinski preteranom produkcijom bez vidljivog cilja. Izdvaja se i nekoliko frazeologizama koji označavaju samu artikulaciju. To su primeri kao (16, 17, 18, 19, 20) *plesti (zapletati, sapletati, mešati, zapinjati) jezikom* ‘zastajati u govoru, nerazumljivo govoriti, mucati’ (JM). Ovde je na snazi metonimija koja povezuje uzrok i posledicu, odnosno nerazumljiv govor i zamuckivanje sa nepravilnom upotrebom jezika kao organa. Budući da ne možemo reći da se jezik doslovno pleće, zapinje i sl. zaključujemo da se ovoj metonimiji priključuje i metafora.

Ovim primerima pridružuje se i engleski izraz (16a) *to set tongues wagging* ‘cause interest and talk’ (LDI) i njegove varijacije. Glagol *to wag* znači ‘mahati’ ili ‘mlatiti’ (GB). U engleskom jeziku ovaj glagol se uglavnom povezuje sa ponašanjem životinja, najčešće psa, pa se u rečničkoj definiciji uglavnom navodi napomena ‘especially with reference to an animal’s tail’ (OD). Jezikom se dakle, može mlatiti i mahati, kao što pas maše repom kada se zainteresuje za bilo kakvu pojavu, bez kontrole i smisla, te izrazi imaju negativnu konotaciju. U izrazu (17a) *get one’s tongue around something* ima značenje ‘pronounce or speak (a word, a name etc) correctly’ (LDI) sadržaj koji je teško izgovoriti konceptualizovan je kao predmet koji jezikom treba obuhvatiti.

3.4. Vrednosna ocena jezičke radnje je mera (fizičke veličine)

Izrazi iz ove grupe povezuju se sa pojmovima koji predstavljaju merne jedinice fizičke stvarnosti koje i same nose određenu konotaciju i unose je u izraz. Oni opisuju određeni način govora.

3.4.1. Brzina je dobra/loša

U primeru (21) *biti brz na jeziku* ‘nepromišljeno govoriti; ne ostati dužan, biti drzak u odgovoru’ (JM) pojam brzine može doprineti kako negativnoj, tako i pozitivnoj evaluaciji (Pauwels and Simon-Vandenberg 1995: 56). Povezanost pojma brzine i nepromišljenosti ogleđa se u činjenici da je za promišljanje potrebno vreme. U naivnom viđenju sveta koje se obično ispoljava u metaforama racionalno postupanje se kao pozitivno suprotstavlja afektivnom delovanju, pa je jasno odakle potiče negativna evaluacija. Druga značenjska nijansa izraza upućuje na situaciju verbalnog sukoba i brzina se povezuje sa agresivnošću. Dakle, možda bi se ovaj izraz mogao tumačiti pomoću već pomenute metafore RASPRAVA JE RAT, pri čemu jezik u samom izvornom domenu ima osobine oružja, dok u ciljnom domenu metonimijski označava

govor (Pauwels and Simon-Vandenberg 1995: 56–57). Ovi primeri ipak se mogu i pozitivno tumačiti, u slučaju kada se odnose na čovekovu sposobnost da se spretno odbrani u verbalnom sukobu.

Sličan je slučaj sa idiomom (18a) *to have a ready tongue*. Pridev *ready* može imati više značenja, ali se ovde uzima u značenju ‘quick’ (OD i tumači se pozitivno: „... speed may imply fluency and hence be valued positively, while slow speech is often associated with non-fluency and awkwardness”⁸ (Pauwels and Simone -Vandenberg 1995: 57).

3.4.2. Veličina je loša

Veličina, kao i brzina, jedna je od mernih jedinica fizičke stvarnosti, i dovodi se u vezu sa pojmom količine. U primerima kao što je (22) *imati dug (dugačak) jezik* ‘biti brbljiv/zajedljiv, svašta bez ustezanja govoriti’ (JM), imajući na umu da jezik metonimijski označava govornu aktivnost, možemo zaključiti da se pojam dužine jednog fizičkog entiteta koristi kako bi se objasnila količina kao mera donekle apstraktnog pojma govora. Iza ove slike stoji pojam jezika kao organa koji ima neku svoju prosečnu (i ne veliku) dužinu, pa je dug jezik negativno konotiran i označava neku vrstu ekscesivnosti. U izrazu (23) *imati dobar jezik* ‘biti brbljiv’ (JM) posredovanje jezika metonimijski označava uopšteno sposobnost govora, a istraživanja iz istorije slovenskih jezika pokazuju da je pojam ‘dobar’ prvobitno bio uopšteno pozitivni evaluator i označavao da je nešto kao što i treba da bude, i njime se upućivalo na neku od pozitivno vrednovanih osobina: ‘odgovarajući’, ‘prijatan’, ‘prav’, ‘lep’, ‘uređen’, ‘skladan’ itd. (Grković-Mejdžor 2013: 350-351). Možemo pretpostaviti da je jedna od ovih pozitivno vrednovanih osobina bila i ‘velik’, budući da je u RMS kao jedno od mnogobrojnih značenja prideva *dobar* dato i ‘veliki po razmerama, masi, količini, velik, znatan, obilat, pozamašan obilan’, odnosno ‘pun, čitav, prepun’. Paradoksalno, navedeni izraz nosi donekle negativnu konotaciju budući da se brbljivost smatra socijalno nepoželjnom osobinom jer podrazumeva preterivanje. Pridev *dobar* ipak nosi potencijal da iskaže prevazilaženje mere, pa je verovatno ovaj njegov aspekt na snazi u navedenom primeru.

3.4.3. Snaga je dobra

U izrazima (24) *biti jak na jeziku* ‘mnogo i argumentovano govoriti’ (JM) i (25) *biti slab na jeziku* ‘malo i nerado govoriti; ne biti rečit’ (JM) domen snage povezuje se sa domenom količine i kvaliteta govorne aktivnosti, a *jezik* metonimijski obeležava govor. Pozitivna konotacija prvog izraza verovatno proističe iz univerzalne konceptualne spojivosti pojma ‘snažan’ (odnosno ‘jak’) sa pojmom ‘dobar’ (Grković-Mejdžor 2013: 359), a iz oba značenja lekseme *jak* ‘koji ima veliku fizičku snagu, snažan’ (RMS) i ‘koji je velikog intenziteta, silan’ (RMS), sledi da se ovaj pojam povezuje sa velikom količinom nekog svojstva. Pridev *slab* može imati značenje ‘koji je male fizičke snage’ (RMS), ali i ‘koji nije dovoljnog kvaliteta, nedovoljno dobar, odnosno malen po intenzitetu’ (RMS), pa nosi negativnu konotaciju.

3.5. Moralnost (jezičke radnje) je čistoća

Domen čistoće i prljavštine povezuje se prvenstveno sa pojmom moralnosti, pa su izrazi iz ove grupe izrazito evaluativno obojeni.

⁸ „...brzina može implicirati tečnost [u govoru] i stoga biti pozitivno vrednovana, dok se spor govor često povezuje sa govorom koji nije tečan i nezgrapnoću.”

U primerima kao što je (28, 29, 30) *imati pogan (neopran, zao i dr.) jezik* i varijacijama koje sve imaju značenje ‘zlobno/loše/ružno govoriti o kome, biti sklon ogovaranju, ogovarati, biti svadljiv, sklon vulgarnom izražavanju’ (JM, RMS) negativno se ocenjuje moralnost namere koju ima govorno lice, odnosno cilj sa kojim ono pristupa radnji govorenja, konceptualnim povezivanjem domena moralne ispravnosti sa domenom čistoće, odnosno prljavštine, na šta upućuje leksema *pogan* (‘jako prljav, nečist’ (RMS)). Ovde je na snazi metafora MORALNOST JE ČISTOĆA (Lakoff and Johnson 1999: 307), za koju njeni autori smatraju da je „grounded in our various experiences of wellbeing, especially physical well-being. (...) It is better if the food you eat, the water you drink, and the air you breathe are pure, rather than contaminated”⁹ (Lakoff and Johnson 1999: 290). Dakle, čisto je dobro, nečisto je loše. *Želja da se od nečistoće zaštitimo i da je uklonimo verovatno je povezana sa nekadašnjom evolutivnom koristi ovakog ponašanja, a ovakav pristup kasnije se preneo na način razmišljanja o moralnim pitanjima (Zhong and House 2013: 109).*

Gotovo iste strukture i značenja su engleski primeri (21a, 22a, 23a) *to have a dirty/wicked/malicious tongue*, koji su prevodni ekvivalenti navedenog izraza na srpskom (ŽK). Pridevi *dirty* ‘prljav’, *wicked* ‘opak, pokvaren’ i *malicious* ‘zloban’ (GB) opisuju negativne osobine i daju izrazima negativnu konotaciju. Ovde se jezik čak donekle personifikuje, jer mu se pripisuju svojstva čoveka kao što su pakost i zloba.

3.6. Vrednosna ocena jezičke radnje je ukus

Sfera procene lingvističke akcije povezuje se sa čulom ukusa u primerima (31) *biti sladak na jeziku* ‘biti slatkorečiv/leporečiv, umeti se umiljavati/ulagivati’ (JM, RMS) i (32) *teče kome med s jezika* ‘govoriti vešto/glatko/lepo/umiljato, biti blag na rečima’ (JM). Zapažanja o indoevropskim jezicima navode da se čulo ukusa često „metaforizuje u ‘mentalni ukus’, tj. estetski i emocionalni domen: ‘sladak’ se vezuje za ‘prijatan, mio, drag, ljubak’” (Grković-Mejdžor 2013: 231). Prvi izraz može se tumačiti tako da jezik metonimijski predstavlja govor, dok ukus metaforički upućuje na evaluaciju izgovorenog sadržaja. Iako nosi potencijal da opiše vešto služenje rečima i očekuje se prvenstveno pozitivna konotacija, ovaj primer može implicirati i ispraznost takvih reči, ili pak njihovo korišćenje u svrhu obmanjivanja. Drugi izraz povezan je sa domenom slatkok ukusa preko lekseme *med*, koji je u svesti čoveka verovatno prototip za slatko, a u RMS se navodi da se ovaj izraz često upotrebljava ironično, dakle sa negativnom konotacijom. U ovom slučaju sa metaforom DOBRO/LEPO JE UKUSNO/SLATKO kombinuje se poimanje lepih reči kao jestive, tečne, slatke supstance, odnosno meda.

Strukturu i značenje slične pomenutim srpskim frazeologizmima ima engleski izraz (24a) *to be honey-tongued*. U MV1 navodi se značenje ‘to speak in an ingratiating manner’, pa vidimo da leksema *honey*, u ovom slučaju shvaćena kao atribut, kvalifikuje način i upućuje na svrhu radnje govorenja, dok elemenat *tongue* metonimijski upućuje na samu radnju.

3.7. Sposobnost vršenja jezičke radnje je posedovanje govornog organa

U nekim primerima kao što je (26) *imati jezik* koji znači ‘znati, moći govoriti, moći se braniti’ (JM) samo prisustvo instrumenta potrebnog za govorenje označava govor, ne samo kao konkretnu akciju, već i kao sposobnost (Radden 2001: 57–59), te im je u osnovi odnos posedovanja i metonimija GOVORNI ORGAN ZA GOVOR. Nedostatak jezika kao neophodnog preduslova za ostvarenje radnje govorenja označava

⁹„utemeljena u našim različitim iskustvima dobrobiti, naročito fizičke dobrobiti. (...) Bolje je ako su hrana koju jedete, voda koju pijete, i vazduh koji udišete čisti, nego zagađeni.”

posledično i nesposobnost da se ovakva radnja ostvari, pa se, pored pomenute, realizuje i metonimija UZROK ZA POSLEDICU, pri čemu se određenim metaforičkim slikama opisuju potencijalni uzroci nedostatka govornog organa (i sposobnosti govora), kao u primeru (27) *izgubiti jezik* ‘zanemiti, izgubiti moć govora’ (JM). Ovakvi izrazi imaju negativnu konotaciju.

Primer ovakve konceptualizacije imamo i u engleskom jeziku, u izrazima (19a) *to lose one's tongue* ‘to become unable to speak, esp. because one is too afraid or modest’ (LDI) i (20a) *to find one's tongue* ‘to become able to speak, esp. after a period during one has been too afraid or modest to speak’ (LDI).

4. Složeni primeri

U oba korpusa (i u srpskom i u engleskom) izdvaja se značajna grupa izraza koji zbog i specifičnog sastava nisu mogli biti svrstani u neku od navedenih grupa i kod kojih se nije mogao izdvojiti jedan domen, pojam ili semantičko polje koje bi bilo dominantno i najznačajnije za formiranje značenja.

U narednim izrazima dominantan je koncept po kome se reči na jeziku pune značenjem i bivaju poslate u spoljašnji svet, po kome je jezik spona između unutrašnjosti i spoljašnjosti, između misli i reči, jer povezuje ova dva entiteta kako fizički, tako i konceptualno, budući da je kao organ uključen u artikulaciju, a zahvaljujući svom položaju na telu, može se smatrati i unutrašnjim i spoljašnjim organom. Ovakva konceptualizacija pokazuje se u primeru (33) *dolaziti /doći (naleteti, pasti i sl.)* kome *na jezik* ‘padati/pasti na pamet, trenutno ili slučajno se setiti, nepromišljeno govoriti’ (JM) i (34) *biti (igrati)* kome *na vrhu jezika* ‘ne moći se setiti (ali dobro znati)’ (JM).

Izrazi (25a) *on the tip of one's tongue/ be on the tip of someone's tongue* sa značenjem ‘to be about to say (something), esp. to be about to remember (the name of the person or thing one is thinking about)’ (LDI) i izraz (26a) *at one's tongue end* ‘on the point of being uttered’ (MV1) navode se kao prevodni ekvivalenti srpskog *biti na vrh jezika* (MV1). Frazеologizam (27a) *to say something with tongue in cheek* ‘saying something that one does not seriously mean, or saying the opposite of what one really means, esp. as a joke, in an insincere or ironic way’ (LDI, OD) po nekim autorima ima metonimijsku osnovu, odnosno pritisakajući jezik uz obraz osoba je mogla signalizovati da ono što govori u tom trenutku ne treba uzeti za ozbiljno (Goossens 1995: 168–169). Do metaforičkog prenosa dolazi kada ovaj izraz upotrebimo da bismo rekli kako osoba govori nešto „*as if he had his tongue in his cheek*”¹⁰ (Goossens 1995: 169). U ovom idiomu jezik nije metonimijska oznaka za radnju govorenja, već samo deo šire situacije koja se odnosi na način govora i sadržaj.

5. Zaključak

U izrazima sa ciljnim domenom jezičke radnje veoma se često u osnovi javlja metonimija po kojoj leksema *jezik* označava govor putem logičke veze koja između ovih pojmova postoji, ali ipak se koncepti koje smo izdvojili povezuju sa sferom govora na različite načine. Tako su npr. kontrolisano kretanje, nasilna radnja i manipulacija predmetima složeniji domeni od ostalih, pa možemo primetiti da u njima jezik, pored toga što često metonimijski stoji kao oznaka za govor, biva konceptualizovan kao neki od elemenata izvornog domena. Tako npr. ukoliko se radnja govorenja doživljava kao neki čin nasilja, verbalni sukob se izjednačava sa fizičkim sukobom, te jezik kao instrument govorne radnje može biti doživljen kao instrument nasilne radnje, odnosno oružje, pa se nepromišljena upotreba reči, odnosno jezika doživljava kao nepromišljena

¹⁰ „kao da je pritisnuo jezik uz obraz”

upotreba oružja i sl. U slučajevima povezivanja izraza za radnju govorenja sa pojmom mere, jezik obično putem metonimije označava govornu aktivnost ili sposobnost, pa se kvalifikovanjem jezika pomoću neke od navedenih skalarnih veličina kvalifikuje i ocenjuje neki od aspekata govorne aktivnosti ili sposobnosti i ovi primeri nešto su jednostavniji. Pojmovi prljavštine i čistoće zapravo su više povezani sa nekim osobinama i shvatanjima koje se kroz govor samo manifestuju. Izdvajaju se i neki izrazi koje nije bilo moguće objasniti putem jednog dominantnog koncepta sa kojim se povezuju. Oni su manje određeni, ali čak i među njima možemo uočiti izvesne principe mišljenja koji važe u oba jezika, što je verovatno posledica univerzalnosti određenih pojava vezanih za osnovu ljudskog funkcionisanja u svetu kao i ljudskog kognitivnog aparata. Poredeći primere na srpskom i na engleskom jeziku možemo zaključiti da je podudarnost u pogledu koncepta sa kojima se izrazi povezuju velika, kao i sličnost u strukturi i značenju, iako su primeri na srpskom nešto brojniji. Moguće je da srpski ima više izraza sa leksemom *jezik* koji se vezuju za govor, dok u engleskom možda postoji značajan broj onih koji se vezuju za govor, ali u svom sastavu sadrže neku drugu leksemu.

Izvori

- Cambridge Advanced Learner's Dictionary*. 2005. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grujić, Branislav i Srđević, Ilijana. 2000. *Novi standardni rečnik: englesko-srpski i srpsko-engleski*. Cetinje: Obod.
- Kovačević, Živorad. 1992. *Srpsko-engleski rečnik idioma, izraza i izreka*. Beograd: Filip Višnjić: Draganić: Alfa.
- Longman Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary*. 2006. Harlow: Longman.
- Longman Dictionary of English Idioms*. 1990. London: Longman.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Milosavljević, Boško i Vilijams-Milosavljević, Margot. 1991. *Srpsko-engleski rečnik idioma*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Oxford Dictionaries. Language matters*. <http://www.oxforddictionaries.com/>
- Речник српскохрватског књижевног језика*. 1990. Нови Сад: Матица српска.
- Vilijams-Milosavljević, Margot i Milosavljević, Boško. 1996. *Englesko-srpski frazeološki rečnik*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Literatura

- Грковић Мејџор, Јасмина. 2013. *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
- Goosens, Louis. 1995. *Metaphonymy: The Interaction of Metaphor and Metonymy in Figurative Expressions for Linguistic Action*. In: Goosens, Louis et al. *By Word of Mouth: Metaphor, metonymy and linguistic action in a cognitive perspective*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 159–174.
- Kövecses, Zoltán. 2000. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Zoltán. 2002. *Metaphor. A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, George and Johnson, Mark. 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind*

- and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books. <http://ematos.info/public/linguistica/philosophy%20in%20the%20flesh%20-%20george%20lakoff.pdf> (jun 2014)
- Lakoff, George and Johnson, Mark. 2003. *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Pauwels, Paul and Simone-Vandenbergen, Anne-Marie. 1995. "Body Parts in Linguistic Action: Underlying Schemata and Value Judgements". In: Goosens, Louis et al. *By Word of Mouth: Metaphor, metonymy and linguistic action in a cognitive perspective*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 35–70.
- Radden, Gunter. 2001. *The folk model of language*. http://www.metaphorik.de/sites/www.metaphorik.de/files/journal-pdf/01_2001_radden.pdf. 55–86. (jun 2014)
- Zhong, Chen-Bo and House, Julian. 2013. "Dirt, pollution and purity: A metaphorical perspective on morality". In: Landau, M.J. et al. *The power of metaphor: Examining its influence on social life*. *American Psychological Association*. 109–131 <http://www-2.rotman.utoronto.ca/facbios/file/Zhong%20&%20House,%20in%20press.pdf> (jun 2014)

Mila Dragić

PHRASEOLOGISMS WITH THE LEXEME *JEZIK/TONGUE* AND TARGET DOMAN OF LINGUISTIC ACTION IN SERBIAN AND ENGLISH

Summary

This paper examines phraseologisms with the lexeme *tongue (jezik)* and the target domain of linguistic action in the Serbian and English language. The method used was conceptual analysis, and phraseologisms are classified according to the concepts that form their meanings. Comparing the expressions we can conclude that there is a high degree of compatibility between the two languages, probably due to the universality of certain phenomena related to the basis of human functioning, as well as the human cognitive structure.

Key words: phraseologisms, *jezik*, tongue, conceptual analysis.